

HÁROMÁGÚ SÍP

Öregedő amerikai írók öregedő alteregói

V A R G A I S T V Á N

Az öregedés elkerülhetetlen folyamata elsősorban élettani természetű, de ugyanakkor kihatással van az intellektuális, vagy az írók esetében, az alkotói tevékenységre is. Az esetek óriási többségében – s ezt számtalan világirodalmi példa támasztja alá –, az öregedés nagyban csökkenti az alkotói kedvet, ritka az olyan példa, amikor idős író élete befejező szakaszában időtálló értéket teremtett volna. Mindenesetre ez a megállapítás egyedenként változik. Épp ezért érdekes összehasonlítani három kortárs, mondhatni modern klasszikus amerikai író egy-egy olyan művét, amelyet az öregedés szakaszában alkottak. Közülük kettő, Philip Roth és John Updike, még él, míg a harmadik, Joseph Heller, két éve halott. Izgalmas ez a vizsgálódás már azért is, mert a még két élő író hosszabb ideje műveiben szerepelteti a maga írói alteregóját, s ezek megteremtőjükkal úgymond együtt öregednek meg, míg Joseph Heller épp utolsó művében szerepelteti magát ily módon.

Natan Zuckerman már korábban jelentkezett Philip Roth műveiben, mint író alteregója. Volt Rothnak egy hét-nyolc évig tartó korszaka, amikor szinte csak Nathan Zuckermannel foglalkozott. Abodi Nagy Zoltán szerint valóságos Zuckerman-saga volt kibontakozóban. Nathan Zuckerman regényhősként először *A szellem árnyékában* című regényben szerepelt 1979-ben. 1981-ben megjelent *A megszabadított Zuckerman*, majd két évre rá az *Anatómialecke*. A három mű egy trilógiát képezett, amelyhez 1986-ban egy újabb mű csatlakozott, *Az ellenélet*, s így Zuckerman-tetralógiáról beszélhetünk. Utána a Zuckerman-sorozat megszűnik, de aztán Zuckerman 1998-ban újra felbukkan Philip Roth legfrissebb könyvében, a *Kommunistához mentem feleségülben*.

Amikor Philip Roth ezt a regényét írta, hőse hatvanegy éves, más életrajzi adatai is megegyeznek a korábbi Zuckerman-sorozat ilyenfajta adataival (pél-

dául az, hogy 1950-ben érettségizett). Ez a kései Zuckerman-regény azonban nagyon eltér az előzőektől. Elsősorban témája miatt. *A szellem árnyékában*-nak központi témája az élet és a művészet konfliktusa, *A megszabadított Zuckerman* címűben keveredik a művészet és a valóság, a regény és az élet, benne Nathan „elszabadul” az öt körülvevő világtól (feleség, család, barátok), de ugyanakkor más láncot tesz magára: tudatosan vállalja az alkotás, az írás terhét, elhatározza, csak az írásnak él. Vagy ahogyan egy alkalommal kimondja: „Könyvírógép vagyok, aki életeket fal fel, köztük a sajátomat.” Mindennek logikus következménye az, hogy Philip Roth örök témája a művészet és a valóság viszonya. Helytálló Abodi Nagy Zoltán azon megállapítása is, hogy a Zuckerman-könyvek művészregények. *A Kommunista*hoz mentem feleségül ebből a szempontból kivételt jelent: mint jeleztem, a téma ez alkalommal más. Visszatérve Nathan Zuckerman alakjához, könnyen megállapítható, hogy mögötte megteremtője húzódik meg, de az író és hőse nem olvad egybe, azaz nemcsak életrajzi indíttatású regényről van szó a Zuckerman-könyvek esetében.

Philip Roth önmaga és a valóság közé helyezi el Nathan Zuckermant, bár jómaga szolgál Nathan Zuckerman modelljének. Igyekszik tárgyilagosan viszonyulni írói alteregójához azzal, hogy ennek a viszonyulásnak lényege az enyhe ironia. Így viszonyul alteregójához, Henry Bechhez annak megteremtője, John Updike is.

*A Kommunista*hoz mentem feleségül már abban is különbözik az előző Zuckerman-regényektől, hogy központjában nem Nathan Zuckerman élete és alkotói gondjai állnak, hanem egy igazi regényhősé: Ira Ringoldé. Nathan Zuckerman a regényben több alkalommal is kihangsúlyozza, hogy ez a könyv Ira sztorija, nem pedig az övé. A regénybeli valóság ez alkalommal kiszorítja a művészet problémáit boncolgató gondolatokat, mondhatnánk, *A Kommunista*hoz mentem feleségül visszatérést jelent a hagyományos társadalmi regényhez. A regénynek két narrátora van: az egyik Ira testvére, Murray Ringold, a másik pedig Nathan Zuckerman. Hat éjszakán át idézik fel a múltat, Ira életútjának alakulását azzal, hogy Murray e páros elsőhegedűse, Nathan Zuckerman hozzájárulása a történet elmondásához szerényebb. Vannak azonban jelenetek, amelyeket, mivel egyikük sem volt jelen lejátszódásuk alkalmával, Philip Roth beszél el mintegy észrevétlenül belopózva a regény lapjaira. Vizsgálódásunk tárgya legyen ez alkalommal Nathan Zuckerman alakja: hogyan manifesztálódik az idő múlása az ő életében.

Nathan Zuckerman hatvanéves korában kivonult a társadalomból: „Magamban élek itt, a ház kicsi, egy szoba, ahol írok és eszem – dolgozószoba, fürdőszoba és teakonyha a ház egyik végében, kőkandalló, a kandallóra merőlegesen könyvekkel borított fal, egymás mellett öt, harmincszor harminc centiméteres tolóablak néz a széles kaszálóra és az öreg juharfák védőoszta-

gára, amelyek elválasztanak a földűttől. A másik szoba, ahol alszom, meghitt méretű, rusztikus helyiség, benne egyetlen ágy, egy fiókos szekrény, fafűtésű kályha, a négy sarokban kilátszanak a vén gerendák, újabb könyvespolcok, könnyű szék az olvasáshoz, apró íróasztal, és a nyugati falon üvegezett tolóajtó nyílik a tornácra, ahol Murray-vel martinit ittunk vacsora előtt. Megvásároltam a házat, téliesítettem – valakinek a nyaralója volt –, és amikor betöltöttem a hatvanat, idejöttem egyedül lakni, távol az emberektől. Ez négy éve történt. Bár nem mindig kellemes az ilyen spártai sor, amely nélküli az emberi életet kitöltő, különféle tevékenységeket, hiszem, hogy legkevésbé ártalmas dolgot választottam. De most nem az én elvonulásom a sztori. Ami különben sem sztori. Azért jöttem ide, mert nem akarok több sztorit. Nekem megvolt a magamé.” Míután kivonult a társadalomból, először úgy érezte, hogy ez a lépése hiba volt: nem lett volna szabad ennyire elszakadnia a világtól. De aztán ez az érzés lassan eltűnt, mert, ahogy Nathan Zuckerman mondja: „Nem óhajtottam több problémát.”

Nathan Zuckerman így vall: „A hely, ahol lecsupaszkodunk lényegünkre, ahová – ha talán nem is azonos születésünk helyével –, visszatérünk, hogy fertőtlenítést és feloldozást kapjunk a törtétesre. A hely, ahol levetjük és elhullajtjuk az egyenruhákat, amelyet ránk adtak, és a jelmezeket, amelyekbe belebújunk, ahol eldobjuk nyűttségünket, sértődéseinket, kiegyezésünket a világgal, truccolásunkat a világgal, ügyeskedésünket a világgal, és a tettlegeségeket, amelyeket a világtól kaptunk. Az öregedő férfi fölkerekedik, és elvonul az erdőbe – a keleti bölcelet rengeteg gondolatot, taoista gondolatot, hindu gondolatot, kínai gondolatot szentel ennek a témának. Az erdőlakó az életút végső stációja. Gondoljunk csak azokra a kínai festményekre, amelyeken az öreg ember van a hegy lábánál, az öreg kínai ember egy szál magában a hegy lábánál, ahogy húzódik el az életrajz izgágaságaitól. Fickós kedvvel szállt versenybe az élettel, most, mikor lehiggadt, a halállal verseng, úgy süllyed el a végső kietlenségbe.”

Utolsó beszélgetésük végén a búcsúzáskor Murray Ringold, az immár kilencvenéves volt nyelvtanára felteszi volt tanítványának a kérdést, miért vonult ki a társadalomból, mesélje el neki ezt legközelebb ő, Nathan Zuckerman. A válasz: „Figyelmesen meghallgattam a történetét, annyi történt. Isten vele, Mr. Ringold”, azaz az író alteregója kitérő választ ad a felkérésre. Philip Roth tartja magát elvéhez: ez a könyv nem alteregójának a sztorija. De ez viszont korántsem jelenti azt, hogy ne írjon az ifjúkori Nathan Zuckerman vívódásairól, alkotói kínjairól, az életben szerzett tapasztalatairól, kialakult hitvallásáról. Ezek az alteregó legizgalmasabb vallomásai. Nathan Zuckerman ifjúkora az eszménykeresés jegyében telt el, valójában ez volt tizenéves korában életének célja. Méghozzá azért, mert meg akarta változtatni a világot. Hihe-

tetlenül fogékony volt akkor (és utána is hosszú időn át) a „hangok” iránt. Úgy érezte, mindenki, aki szólt hozzá, egy hang volt, mindenki tanítani akarta („Tanítsd Nathant. Ez lett a hitvallása mindenkinek, akinek annyit mertem mondani, hogy helló.”), úgyhogy „életem könyve a hangok könyve lett”. A hangokat nemcsak hallotta, hanem értette is őket, innen a megállapítása: „Mennyire Istenhez hasonlatos az, akinek füle van!” Minderről a *Kommunistához mentem feleségül*-ben Nathan Zuckerman részletesen így vall: „Mostanában, ha visszagondolok, néha úgy rémlik, egész életem abból állt, hogy egy hosszú-hosszú beszédet hallgattam. A beszéd hol külön, hol kellemes, hol hülye lefetyelés (az ismeretlen hangja), hol mániás, hol unalmas, hol olyan szürös, mint a tú helye, és én hallgatom, amióta az eszemet tudom: hogyan gondolkozzak, hogyan viselkedjek: kit utáljak, kit csodáljak: miért rajongjak, mi elől fussak: mi a gyönyörűséges, mi a gyilkos, mi a dicséretes, mi a sekélyes, mi a baljós, mi a szar, és hogyan maradjak lélekben tiszta. Senkinek nincs gátlása, ha hozzám kell beszélnie. Talán attól van, hogy évekig olyan képpel mászkáltam bele a világba, mint akihez sürgősen beszélni kell. De bármi legyen az oka, életem könyve a hangok könyve. Ha kérdem magamtól, hogyan jutottam oda, ahol vagyok, mindig ugyanazt a meglepő választ kapom: „hallgatva”. – Lehetséges, hogy ez volt életem rejtett értelme, minden más csak maskara, amellyel valódi, galád és konok törekvéseimet álcáztam? Mármint hogy hallhassam őket. Hallhassam a beszédüket, ezt a minden képzeletet felülmúló fenomént. Mindenki olyasminnek látja a tapasztalatot, amelyet nem megszerezni kell, hanem úgy kell megszerezni, hogy beszélhessenek róla, Miért van ez? Miért akarják, hogy halljam őket és áriáikat? Hol döntötték el, hogy erre való vagyok? Vagy kezdettől ez voltam, mind hajlamból, mind választásból, egy fül, amely egy szót keres?”

A regényben rövid időre felbukkan Leo Glucksman, aki az egyetemen tanított, és Nathan Zuckerman eszményei közé tartozott. Tanulságos felidézni néhány gondolatát az irodalomról, mert ezeket nemcsak Nathan Zuckerman, hanem maga Philip Roth is magáévá tette. Leo Glucksman elsősorban a politika és az irodalom kapcsolatáról beszélt tanulékony hallgatójának. Értelmezésében a „politika nagy generálózó, az irodalom pedig a nagy részletező . . . ellenségei egymásnak”. A politika számára az irodalom létezése felesleges, mert a részletező irodalom felfedi az ostoba politikai propagandát (ez egyaránt vonatkozik a kommunizmusra és a kapitalizmusra). „A művészet feladata az árnyalat”, szögezi le Leo Glucksman, nem szabad egyszerűsíteni. A művészet a káoszt engedi be, és a szervezett államforma a káoszt nem tűri. Az írónak – s ezt az utasítást Nathan Zuckerman abszolút elfogadja –, nem szabad kötődnie semmilyen ideológiához, ne akarja megváltoztatni a világot, helyette a „művész, a komoly író bevezet a világba valamit, ami az előtt nem volt meg

benne”. Még Isten sem teremtett irodalmat. Ő tanította meg Nathan Zuckermant arra, hogy a „művészet lényege a művészet szolgálata . . . a komoly irodalom indítéka a komoly irodalom írásának vágya”.

A fentiekben említett idézetek és a velük kapcsolatos észrevételek arra utalnak, hogy a *Kommunistához mentem feleségül* rendkívül komplex alkotás, amely magában hordozza az önéletrajzi, társadalmi és művészregény elemeit. Talán nem túlzó a megállapítás, hogy ez Philip Roth eddig legjobb műve. Van hasonlatosság a Zuckerman-sorozat és John Updike Nyúl-sorozata között: mindkettő a múlt század második felének Amerikájáról (Zuckerman-sorozat része), John Updike rossz véleménnyel volt róla. Olyannyira, hogy gúnyosan megjegyezte: „Merhetjük-e remélni, hogy utójára hallottunk Zuckerman rémtetteiről?” Nos, ez a remény nem teljesült be, mert a *Kommunistához mentem feleségül* egy újabb Zuckerman-darab, amely fényesre sikeredett. Hála Istennek, hogy John Updike figyelmeztetése ellenére Philip Roth mégis megírta e regényét. Nem tudom, mi a véleménye róla John Updike-nek.

Annak a John Updike-nek, akinek szintén megvan a maga írói alteregója. Őt Henry Bechnek hívják. Henry Bech 1965 és 1970 között a *The New Yorker*-ben bukkant fel. Először őt Updike-elbeszélésben számolt be útjairól, 1970-ben az írások gyűjteményes kötetként jelentek meg. 1982-ben Bech „visszatért”. S most újra felbukkant John Updike 2000-ben megjelent *Licks of love* című kötetében (magyarul *Nyúlfark és más történetek*). A kötet fáradt emlékezőségeket tartalmaz, és ez alól nem kivétel az *Életmű* című elbeszélés sem, amelynek narrátora és hőse Henry Bech, az idősödő amerikai író. Ki kell hangsúlyozni, hogy ellentétben Nathan Zuckerman-nal, akinek Philip Roth az alteregója – azaz a kitalált író mögött ott látható megteremtője –, addig Henry Bech, bár biztos, hogy kimondja John Updike élményeit és tapasztalatait is, jóval komplexebb figura. Mert a kritika szerint nemcsak kitalálójá bújt bőrébe, hanem mellette elfért valamennyi másokból is. Ilyenkor Bellow, Nabokov és Malamud nevét említi. Visszatérve az *Életműre*, mintha csak John Updike szerepelne modellként. Az *Életmű* három kapcsolatról emlékezik meg, az emlékek akkor tódulnak Henry Bech elé, amikor felolvasóútjai folyamán találkozik valahai szeretőivel. Igaz, az első esetében csak sejtí annak jelenlétét. Míg az első két történet aránylag rövid, a harmadik terjedelmesebb, és ez némileg felbillenti az elbeszélés egyensúlyát. Henry Bech röviden felidéz a kapcsolat jellegét és felbomlását. Újra találkozva volt szeretőivel, Henry Bech rádöbben arra, hogy valójában megöregedett, tapasztalja az idő múlását. Úgy érezte, hogy a három nőnek valami egyedit nyújtott, tartalmasabbá tette életüket. A felolvasások alkalmával bírálóan viszonyul felolvasott műveihez: most látja, hogy egyes részletek, megoldások vagy szavak alkalmazása nem volt a legszerencsésebb. A történetnek egy összefoglaló és több módon értel-

mezhető lezárása van: „Ezek az asszonyok, akik felbukkantak a felolvasásain, világosan látta, azért csinálták, hogy kigúnyolják a könyveit – okos, kacifántos, hamis könyveit, amelyekből szinte minden hiányzik, ami számít, mondták ezek az asszonyok, akikkel valamikor együtt hált. Mi, mi vagyunk a remekműveid.”

Joseph Hellernek nem volt írói alteregója egészen utolsó művéig (*Öregkori önarckép*), amely halála után egy évvel jelent meg. De önéletrajzi elemek már korábban is jelentkeztek egy-egy alkotásában. Így például a *Képzeltétek el* tartalmaz olyan elemeket, amelyeket az író művészi önarcképének minősíthetünk, általában ez a könyve elmefuttatások gyűjteménye az írás mibenlétéről. Egyesek a *Gold mennybe megy* című regényét művészregénynek tartják, amely önéletrajzi mozzanatokot is közöl. Abodi Nagy Zoltán szerint e regény lényege az, hogy „valaki könyvet ír, és ez maga a kezünkben tartott könyv . . . a műben készülő mű az maga a mű”. Joseph Heller már a hetvenes éveinek közepén jár, amikor megírja *Most és egykor* című emlékezéseit. Egy igen hagyományos módon megírt könyvről van szó, amely teljes mértékben elüt a szerző korábbi műveitől, mintha nem ő írta volna. Mentés minden abszurditástól (Joseph Hellert az abszurd regény képviselőjének tekintik, aki korunk társadalmi ellentmondásait és az emberi butaságot a szatíra eszközeivel bírálja), inkább a megelégedettség állapotában megírt múltidézés. Ezzel szemben az *Öregkori önarckép* visszakanyarodást jelent az „igazi” Joseph Hellerhez: újra a végsőig játékos, humoros, szókimondó író arca bontakozik ki előttünk. És az első, de ugyanakkor utolsó alkalommal, megjelenik a könyvben az író alteregója, egy bizonyos Eugene Pota nevezetű idős, a megteremtőjével egykorú író, akiről Joseph Heller a könyvben többször is kimondja, hogy az ő képzeletének szüleménye.

A könyv azzal kezdődik, hogy Eugene Pota egy részletet próbál megírni jövendőbeli regényéből, de „az idős szerző úgy döntött, hogy ezt a regényét sem folytatja”. Mert igen hamar kiderül, hogy több ötlete van, néhányba bele is kezd, de képtelen kibontakoztatni őket. Mondhatjuk, hogy az *Öregkori önarckép* mindenképp a könyv a sikertelen regényíróról. Eugene Pota valahai találékonyága elveszett, helyét elfoglalja a „merengés, várakozás”. Eugene Pota azért ír, mert egyszerűen nem tud mást. Ezért is írja rendületlenül ezt a könyvét. Ahogyan egy helyen mondja: „A mesterember, ha elég sokáig él, jelesül regények és színpadi művek szerzője, eljuthat egy olyan pontra az életében, amikor úgy érzi, semmi újat nem tud már írni, de azért csak szeretné folytatni.” Egyszer az riasztja vissza az írástól, hogy felfedezi, a kiagyaltat mintha már megírta volna, máskor úgy érzi, hogy végeredményben minden témáról már mindent megírtak, vagy úgy találja, minek is írjon, hiszen a leírt szónak lassankint nincs szerepe a közvélemény kialakításában. Aztán a görög mitológiát kísérli meg a maga módján értelmezni és átírni, majd hirtelen témát

vált, és felesége szexuális életéről tervez könyvet írni. A könyvben váltakoznak a megírt, abbahagyott és újra elövelt regényrészletek, Eugene Pota gondolatai a regényírásról, valamint jelenetek az idős író magánéletéből. Így aztán egy különös mű kerekedik ki Joseph Heller tollából, amely szellemessége az olvasót lebilincseli, bár az első oldalak után tudja, hogy játékoságból megírt könyvet olvas. Az *Öregkori önarckép*nek a főszereplője maga a megírt könyv, a könyv keletkezése szemünk láttára válik a könyv tartalmává. Vagy ahogyan Joseph Heller egy helyen kimondja róla: „Ez a könyv Potáról szól, egy regény formájában megírt tanulmány egy regényírással töltött életről.” S amikor Eugene Pota fáradtan abbahagyja az írást, a mű ezekkel a szavakkal zárul: „Ó, a francha, sóhajtott fel az idős író, és még egyszer elnevette magát. Nem volt meglepve, és elkezdett komolyan gondolkodni azon, hogy megírja azt a könyvet, amelyet ön éppen most olvasott el.” Az *Öregkori önarckép* így egy önmaga farkába harapó kígyóra emlékeztet, hiszen a vége tulajdonképpen visszatérés a kezdetéhez. Joseph Heller utolsó könyve azonban nemcsak formai bravúr, egy sajtóságos belső forma megvalósítása, hanem vallomás az alkotásról, az öregedésről, általában a művész életéről. Mosolyogtató és megindító, nagyon emberi.

Nos, a három alteregó közül kétségtelenül Nathan Zuckermanban él még a legerőteljesebben az alkotói kedv. Olyannyira, hogy a *Kommunistához mentem feleségül* írójának talán legjobb könyvévé sikeredett John Updike csak egy fáradt mosoly erejéig bírja emlékezésre Henry Bechet, míg Joseph Heller Eugene Potája a maga játékos módján mesterien foglalkozik az öregedéssel járó gondokkal.